

ELEONORA SZUKIEL

Przyczyny wzrostu szkód łowieckich w lasach Europy

Причины повышения ущерба причиняемых дичью в лесах Европы

Causes of game damage increase in the forests of Europe

M iędzynarodowa Rada Łowiecka i Ochrony Zwierzyny (CIC) zorganizowała w lutym 1980 r. w Salzburgu symposium na temat szkód wyrządzanych przez zwierzynę oraz sposobów ich ograniczania. W obradach wzięło udział 31 naukowców i przedstawicieli CIC z 10 krajów oraz generalny sekretarz zrzeszeń łowieckich przy EWG.

Przedstawiciele z Austrii, Belgii, Francji, Hiszpanii, Holandii, Jugosławii, Polski, RFN, Szwajcarii i Włoch scharakteryzowali problem szkód, ochrony i sytuacji ekologicznej zwierzyny we współczesnych zagospodarowanych środowiskach jej bytowania w tych krajach.

Z przedstawionych danych wynika, że liczebność dużych kopytnych w lasach środkowej i zachodniej Europy jest dość duża i wciąż wzrasta. Dotyczy to przede wszystkim jelenia. Równocześnie wzrastają szkody wyrządzane zgryzaniem i spalowaniem drzew. W niektórych krajach, np. w RFN i Francji, obserwuje się w ostatnich latach wydłużanie się lub zmianę sezonu występowania dotkliwych szkód; występują one nie tylko w zimie i na wiosnę, ale również (lub tylko) latem, w okresie nasilania się ruchu turystycznego.

Z badań przeprowadzonych w Austrii wynika m. in., że w niektórych łowiskach jelenie wykorzystują zaledwie 40% powierzchni przyjętej jako areał ich bytowania (3). Przykładowo, jeśli na 1000 ha powierzchni leśnej przypada 20 jeleni, to praktycznie miejsca ich penetracji, żerowania i ostoi ograniczone są do 400 ha. Rzuca to nowe światło na przydatność wyznaczania przez człowieka tzw. pojemności łowisk dla zwierzyny. Z niezbędnych bowiem danych wyjściowych do oszacowania pojemności wyżywieniowej, takich jak: rodzaj i wielkość powierzchni, liczebność zwierzyny i sposób wykorzystania przez nią biotopu, można względnie wiarygodnie określić tylko rodzaj i wielkość powierzchni.

Narastanie różnych form niepokoju w lasach w gęsto zaludnionej Europie, zwłaszcza w krajach zachodnich o wysoko rozwiniętej turystyce, motoryzacji i mechanizacji prac, ma wpływ na sukcesywne kurczenie się areału bytowania zwierzyny, na zakłócanie jej dobowego rytmu żerowania, zmianę miejsc ostoi i szlaków penetracji (1—4).

W klasyfikacji biotopów dla zwierzyny większego znaczenia nabiera ostatnio tzw. pojemność środowiskowa, zwana też pojemnością etologiczną, która uwzględnia sposób zachowania się zwierzyny w miejscach ostoi, żerowania itp., w zależności od wprowadzanych przez człowieka zmian w środowiskach przyrodniczych. Zmiany te dotyczą nie tylko fizycznego kształtowania współczesnych krajobrazów, ale również narastania niepokoju, który w dużym stopniu determinuje zachowanie się zwierzyny. Badania wykazały, że czynniki środowiskowe, zwłaszcza niepokój w biotopach, wywierają coraz silniejszy wpływ na zachowanie się zwierzyny i na wzrost wyrządzanych przez nią szkód (3, 4). Ciągły niepokój wywołuje u dzikich zwierząt cały zespół reakcji psychicznych (stresowych), które wpływają na zmianę procesów fizjologicznych.

Poza czynnikami zewnętrznymi (jak niepokój w biotopie), na powstawanie stresów u zwierzyny i pośrednio na wzrost szkód istotny wpływ wywierają czynniki wewnątrzpopulacyjne, takie jak przegęszczenie zwierzyny, nadmiar osobników młodych, zachwianie struktury płciowej, itp. Te zakłócenia wewnątrzpopulacyjne wśród jeleniowatych najczęściej spowodowane są gospodarką człowieka w zakresie hodowli i polityki pozyskania tej zwierzyny (w hodowli przeważają bowiem tendencje utrzymywania zwierzyny w dużym zagęszczeniu, zaś w pozyskaniu — zdobycie interesujących trofeów).

Z badań O n d e r s c h e k i (3) wynika na przykład, że u jeleni niepokojonych przez turystów lub myśliwych występuje pięciokrotnie większa przemiana materii. Wywołuje to wzrost zapotrzebowania na pokarm przy ograniczonych równocześnie możliwościach korzystania z żerowisk. W rezultacie jelenie spałują lub zgryzają drzewa w miejscach ostoi.

Nie tylko zapotrzebowanie na pokarm jest przyczyną wzmożonych szkód. Zdaniem niektórych badaczy zjawisko zgryzania i spałowania drzew jest coraz częściej wywoływane we współczesnych warunkach środowiskowych już samym stanem stresowym zwierzyny (4). Stres u jeleniowatych doprowadza często do dużo większych szkód niż wynikałoby to z zapotrzebowania pokarmowego tej zwierzyny. Podobnie jak ręce u człowieka tak pysk u czworonogów ma największy kontakt z otoczeniem i w pewnych sytuacjach służy jako organ reagujący na niepokojące bodźce zewnętrzne. Tą reakcją może być zgryzanie bądź spałowanie drzew przez jelenie, podobnie jak bębnienie przez nas palcami, gryzienie na papierze itp. (4). W etologii zwierząt znane już jest dawno pojęcie „reakcji przerzutowej”, oznaczające zachowanie maskujące aktualny stan napięcia psychicznego. Rozgryzanie i żucie roślin grubowłóknistych przynosi zwierzynie odprężenie, łagodzenie nerwowego napięcia. Reakcja nerwowa objawiająca się u dużych roślinożerców jako „tik gryzienia lub spałowania” jest szczególnie szkodliwa w skutkach w wypadku zwierząt stadnych, właśnie jeleni, gdyż bardzo często oddziaływa zaraźliwie na wszystkie osobniki w populacji, co przyczynia się do koncentracji szkód (4).

Z innych badań wynika, że również coraz szerszy terytorialnie brak drapieżników — naturalnych wrogów jeleniowatych wpływa niekorzystnie na sposób wykorzystania biotopu przez te roślinożerce. Wielki eksperyment ekologiczny na płaskowyżu Karibab w Arizonie z bytowaniem populacji jelenia w obecności pumy i wilka oraz bez tych drapieżników

wykazał, że przy optymalnej liczbie drapieżników populacja ofiar (jeleni) znacznie lepiej przystosowywała się do swych zasobów pokarmowych niż przy braku eksploatacji ze strony drapieżników.

Na wzrost szkód mają często wpływ nawet takie zabiegi, które człowiek stosuje w celu ograniczenia tychże szkód. Niewłaściwe dokarmianie jeleni na przykład może wywołać wzmożone zgryzanie lub spalowanie drzew (3). Badania europejskie nad fizjologią żywienia dzikich przeżuwaczy wykazały, że ich wymagania fizjologiczno-pokarmowe zmieniły się wraz ze zmianą biotopów z zespołów trawiastych typu step na zespoły roślin drzewiastych — typu las wysokopienny, często jednogatunkowy i jednowiekowy (1, 2, 3). Udział roślin drzewiastych w diecie jeleniowatych zimą jest duży w biotopach europejskich i sięga 90%. Układ pokarmowy tych przeżuwaczy dostosował się w drodze ewolucji do trawienia roślin drzewiastych, zawierających wolno trawione substancje niskoenergetyczne, długo wypełniające żwacz (2). Gwałtowna zmiana diety wskutek podania karmy sztucznej, np. ziemniaków, buraków lub suchych koncentratów paszowych wywołuje zaburzenia w trawieniu, którym zwierzę usiłuje przeciwdziałać poszukując karmy naturalnej, w formie pędów i kory drzew. Szczególnie wyraźne zaburzenia w trawieniu wywołuje dokarmianie zwierzyny jednym rodzajem karmy, np. tylko burakami lub tylko sianem. Duże upadki śmiertelne sarn w okresie zimowo-wiosennym są spowodowane tym, iż ten gatunek przeżuwacza szczególnie trudno przystosowuje się do gwałtownej zmiany diety (3).

Z ostatnich badań wynika, że:

— w biotopach europejskich zwierzyna powinna być dokarmiana w okresie zimy;

— wykładana dla jeleniowatych karma powinna być bogata w składniki energotwórcze, zaś niekoniecznie w wysokobiałkowe (3), powinna zawierać rośliny trawiaste oraz liście, pędy lub korę krzewinek i roślin drzewiastych (5);

— najlepszą formą konserwacji karmy do zimowego dokarmiania jest jej kiszenie; badania wykazały, że w formie kiszzonek można podawać zwierzynie najbardziej urozmaicony pod względem składu i struktury pokarm i, że może on być zbliżony do naturalnego pokarmu (5).

Zarówno wyniki badań, jak i obserwacje praktyczne z biotopów europejskich wskazują na skomplikowany układ czynników środowiskowych mających wpływ na narastanie problemu szkód. Z jednej strony wzrost liczebności dużych kopytnych, zanikanie naturalnych wrogów, kurczenie się powierzchni biotopów i zmiany warunków pokarmowych w lesie i na polu, z drugiej narastanie różnych form niepokoju i niewłaściwe gospodarowanie populacjami zwierzyny wpływa na pogorszenie jej warunków bytowych i bezpośrednio lub pośrednio na wzrost szkód. Bezpośrednio — gdy brak innego pokarmu, pośrednio — gdy pokarm jest niewłaściwy, w ograniczonej ilości lub gdy zwierzyna znajduje się w warunkach stresu.

Jakie są podejmowane kierunki działania zmierzające do ograniczania szkód w lasach europejskich?

W zakresie badań — poznanie fizjologii żywienia, etologii i reakcji psycho-fizjologicznych u zwierzyny zachodzących pod wpływem zmian środowiskowych.

W zakresie praktycznego działania (6):

— ograniczanie niepokoju w biotopach, m. in. poprzez tworzenie stref ciszy w miejscach ostoi i dokarmiania;

— poprawa warunków pokarmowych m. in. poprzez uprawianie powierzchni żerowych obejmujących co najmniej 1,5—2% powierzchni leśnej (według zaleceń CIC);

— poprawa warunków bytowych w okresie zimy poprzez właściwe dokarmianie zwierzyny;

— ograniczanie drogą pozyskania zagęszczenia zwierzyny do takiego stanu, przy którym nie będą występować dotkliwe szkody w lesie i w polu. A zatem przyjmowane będą kryteria jakościowe a nie ilościowe odnośnie do zagęszczenia zwierzyny.

Zdaniem uczestników salzburskiego sympozjum kryteria ilościowe optymalnego zagęszczenia zwierzyny są mało przydatne w obecnej sytuacji skomplikowanych zależności i zakłóceń w układach: środowisko — zwierzyna, zależności, które mają wpływ nie tylko na jakość zwierzyny, ale i na rozmiar wyrządzanych przez nią szkód.

REFERATY Z SYMPOZJUM CIC, SALZBURG 1980

1. Gättinger G.: Verbesserung des Lebensraumes freilebender Wildtiere — Minderung des Wildschadens.
2. Hofmann R. R.: Wildbiologische Erkenntnisse, ein Hilfsmittel zur Minderung der Wildschäden.
3. Ondersheka K.: Untersuchungen der Wechselwirkung zwischen Rotwildpopulation und Umwelt unter besonderer Berücksichtigung der Ursachen der Wildschäden.
4. Pflieger R.: Die Schäden des Schalenwildes im Walde in Frankreich.
5. Szukiel E.: Untersuchungen über die Beschränkung von Hirschschäden in Polen.
6. Internationaler Jagdrat zur Erhaltung des Wildes: Rezolucja z obrad Sympozjum CIC — Salzburg 1980, rozesłana do wszystkich krajów — członków CIC w Europie.